

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כג, תשל"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על מוקדם ומאוחר בלשון המקרא

תשובה למשיג

במאמרי "נפש, נשמה ורוח, וזיקתן לבשר ורוח – במקרא ולאחריו", שהופיע בבית מקרא חוברת ג (מו), סיון תשל"א, הבעתי בפעם הראשונה את דעתי, כי צירופי hendiadys (שניים שהם אחד) במקרא הם תוצאה של צמצום התקבולת השירית, וכשריד שלה עברו מן השירה אל הפרוזה השקולה והרגילה. חזרתי לעניין זה במאמרי "אליפסיס (לשון קצרה) במקרא" ("לשונו לעם" רכ"א ורכ"ב-רכ"ג). לאחר הופעת חלקו הראשון של מאמרי ב"לשונו לעם" נשלחה אליי השגתו של מר אפרים חזן מירושלים:

"נראה לנו, כי לשונות של "קשה לקבל" ו"נדמה" עדיין איז בהן כדי לדחות את דבריו של ע"צ מלמד במאמרו "מטבעות לשון שנפרטו במקרא" (ספר סגל, ע' 188-219). אשר לשאלת הקדמות הנחה מקובלת היא בחקר הספרות, כי הצורה הפשוטה לעולם קודמת היא לצורה המורכבת. וברור הדבר, שהתקבולות מורכבות הן ביחס לצירופי hendiadys. גם השאלה "מה ההיגיון הלשוני והספרותי בקיומם של שני שרשים בעלי משמע חופף וכי", אין בכוחה לשנות את העניין. שכן עשויה היא להישאל לגבי כל שימוש בנרדפים. והרי אין להכחיש, שהיגיון לשוני וספרותי קיים גם קיים בצירופים השונים של מלים נרדפות".

מסתבר, שמה שברור למר א' חזן, בעיניי הוא בחזקת ספק. לו, למשל, ברור, כי צורת התקבולת מורכבת היא

לעומת צורת "שניים שהם אחד", ולכן גם ברור לו, שהיא, היינו התקבולת, מאוחרת מן הצורה הפשוטה של hendiadys. אני, שכל עמלי במאמרי זה "אליפסיס וכי" הוא להוכיח "שיש קצרה שהיא ארוכה", כלומר שמטבעות לשון קצרות מקפלות בתוכן שלבי ביניים של מבעים מורפבים, אהיה אחרון לקבל כודאות ו"כהנחה מקובלת... פי הצורה הפשוטה לעולם קודמת היא לצורה המורפבת". מי שקרוב לענייני לשון וספרות, מקובל עליו, פי השירה קדמה לפרוזה, ושזו האחרונה ירשה במידה רבה את אמצעי ההבעה של קודמתה, אף פי לא באה במקומה (כשם שהרומאן, למשל, ירש את המחזה בלי לדחוק את רגליו). אין הפונה לומר, שלפנינו תופעה פילוגטית, שמשמעה הוא, כי המין האנושי בקדמותו, בטרם הגיע לכלל דיבור, צייץ ו"דיבר שיר", כאפרוח זה לאחר שהתבקע מקליפתו. פשיטא, שבני אדם מאז ומתמיד נמצאו במצב גיבורו של מוליר, זה שכל ימיו "דיבר פרוזה" בלי לדעת זאת. אלא שבסוגיה של מוקדם ומאוחר כאן הפונה לצורות ספרותיות מעוצבות במחשבה תחילה לפי כללים אסתטיים מוסכמים, וראשיתן בעל פה, שכן יכלו הן להיוצר זמן רב לפני שרכש לו אדם את חכמת הכתב. לא כן הסיפור הפרוזאי במתכונתו הספרותית, שקשה לו להשתמר בזיכרון כמו שיר, הנעזר במנומטכניקה של מקצבים, תקבולות, אליטראציות וכדומה. אין ספק, כי מבחינה צורנית בית שירי מורכב הוא יותר מפסקה של פרוזה. חקר הצורות הספרותיות מוכיח, פי המעשייה המצרית בכתב היא הקדומה ביותר בסוג זה של היצירה הפרוזאית, ואף היא שזורה שירים,

שהוכנסו לתוכה כתוספת מקשטת את הלשון המרוממת של הטקסט הפרוזאי. בנסותי להוכיח במאמרי על האליפסיס, כי את התקבולת השירית במתפוגתה המצומצמת של hendiadys ירשה הפרוזה, הגני טוען לקדמותה של התקבולת, באשר לה תפקיד פונקציונלי וחיוני מאוד בשירה המקראית. ומן הדין הוא להביא בנושא זה את דברי טור-סיני:

“תחילת לידתה של שירת המקרא בעניית המקהלה מתבטאת גם בהכפלה של תקבולת, בחזרת הקהל במלים אחרות על דברי המספר. כך לבשו גם הדברים המדוברים בסיפורי המקרא בפרוזה צורה טיפוסית².”

צורת “שניים שהם אחד” מופיעה בעיקר בפרוזה, וכן העובדה, שכנגד משפטי תקבולת לא מעטים אין מטבע הנדיאדיסטי מתאים, שהיה עשוי להיפרט בין צלעות התקבולת – כל אלה מאששות את הנחתי, כי התקבולת קודמת ל-hendiadys, ולא להפך. כהוכחה נוספת הגני מביא את דברי מִד קאסוטו, האומר³:

“לפי שיטת התקבולת, הנהוגה בשירה המזרחית הקדומה, רגילות לבוא, כידוע, שתי מלים נרדפות זו לזו בשתי הצלעות המקבילות של הפסוק. לאט לאט נוצרו זוגות קבועים של מלים מסוימות, כלומר נוצר מנהג קבוע, שמלה מסוימת הבאה בצלע הראשונה גוררת מלה מסוימת נרדפת לה בצלע השנייה. והנה מספר רב של זוגות כאלה משותף לשתי הספריות.”

1. מבחר הספרות המצרית העתיקה ליימ גרינץ, עמ' טז-יז.
2. ראה אנצ' מקר', כרך א, ע' 245, ערך איוב.
3. ראה “האלה ענת”, עמ' 24.

בשירת דבורה (שופ' ב, כב) נאמר:

מִיָּמִים שָׁאֵל חֶלֶב נִתְּנָה // בַּסֶּפֶל אֲדִירִים הַקְּרִיבָה חֲמָאָה־
וְכֵן בְּשִׁירַת הָאוֹזֵינִי (דב' לב, יד), בִּישׁ ז', כב, וּבְמִשְׁלֵי ל, לג
בְּאִים חֶלֶב וְחֲמָאָה בְּתַקְבּוֹלַת הַשִּׁירִית. וְלַעֲזוּמַת אֱלֹה נִמְצָא
זֶג מַלִּים זֶה חֲמָאָה וְחֶלֶב כְּשֵׁנִים שֶׁהֵם אֶחָד בְּלִשׁוֹן פְּרוּזָה
שֶׁל הַסִּיפּוֹר בְּבִר' יח, ח וַיִּקַּח חֲמָאָה וְחֶלֶב וּבֵן הַבֶּקֶר אֲשֶׁר
עָשָׂה וַיִּתֵּן לַפְּנִיָּה־ם. וּבְדוּמָה לַכֶּךְ זֶג הַמַּלִּים עֵפֶר וְאֶפֶר.
בִּיחֻזְקָאֵל כּו, ל נֹאמֵר יִזְעֲלוּ עֵפֶר עַל רֵאשִׁיָּהֵם // בְּאֶפֶר
יִתְפַּלְשׁוּ. וְכִנְגַד הַתַּקְבּוֹלַת הַזֹּאת נִמְצָא יֹאנְכִי עֵפֶר וְאֶפֶר
(בִּר' יח, כז) וְכֵן בְּאִיּוֹב ל, יט וְשֵׁם מִב, ו. וְאִם בְּשִׁירַת הַעֲלִילָה
הָאוּגְרִיתִית נִמְצָאוֹת אוֹתָן תַּקְבּוֹלוֹת⁴ טִבַּח גְּדִי בַחֲלֵב // טִלָּה
בְּחֲמָאָה־ וְכֵן⁵ יִצְקֵךְ אֶפֶר אוֹנִים עַל רֵאשׁוֹ // עֵפֶר הַתְּפַלְשׁוֹת
עַל קִדְקִדוֹ; וּבְאוֹתָם הַכְּתָבִים הָאוּגְרִיתִיִּים צִוֵּרַת hendiadys
כִּגוֹן חֶלֶב וְחֲמָאָה אוֹ עֵפֶר וְאֶפֶר אֵינָה בְּנִמְצָא בְּכֻלָּל – יַחֲיִיבֵנִי
הַגִּיּוֹנִי לַחֲזוֹר וְלוֹמֵר, כִּי הַתַּקְבּוֹלַת קִדְמָה ל־hendiadys.

מֵר חֲזוֹן בְּהַשְׁגָּתוֹ מִזְפִּיר גַּם אֶת שְׁאֵלַת הַשִּׁמּוּשׁ בְּנִרְדָּפִים.
חֻשְׁבֵּנִי, שְׁדַבְרֵי מִדָּ קְאֶסוּטוֹ, שֶׁהוּבָאוּ לַעֲלִיל, הֵם בְּעַקְפִּין
תְּשׁוּבָה גַּם עַל שְׁאֵלָה זֹאת, שֶׁכֵּן דִּינָם שֶׁל הַסִּינּוֹנִימִים הַמְקֵרָאִים
כְּדִינָם שֶׁל hendiadys, שֶׁנִּיהֵם תַּפְקִידִים לְקַשֵּׁט אֶת הַפְּרוּזָה
בְּסִמְמָן פִּיזִי, הַלְקוּחַ מִן הַתַּקְבּוֹלַת הַשִּׁירִית. הַהִבְדֵּל בֵּינֵיהֶם
הוּא בְּכֶךְ, שֶׁ־hendiadys לֹקַחַת אֶת חֹמְרֵי הַבְּנִיָּה שֶׁלָּהּ
מִן הַמוֹכֵן, וְכֶךְ תַּקְבּוֹלַת כִּגוֹן ה' אוֹרֵי וְיִשְׁעֵי מִמִּי אִירָא //

4. שם, עמ' 26.

5. שם, עמ' 25.

ה' מעוז חיי ממי אפחד - (תה' כז, א) יכלה לשמש מקור לצירופים כגון "מעוז ישועות" (תה' כח, ח), ו"פחדכם ומוראכם" (דב' יא, כא). הפרוזה המקראית מרחיבה את השימוש בנרדפות, וכאשר אלה חסרות לה באוצר האגרוני, הספרותי-הארכאי, הריהי שואלת אותן מן הניב המדובר ולפעמים מן הארמית. אסתפק באי-אלו דוגמאות⁶.

(א) בבר' מב, כז נאמר: "ויפתח האחד את שקו לתת מספוא לחמורו במלון וירא את כספו והנה הוא בפי אמתחתו". המלה שק דחתה את המלה אמתחת, ואמתחת אינה מופיעה עוד לא במקרא ולא בלשון חכמים. יש אפוא לפסוק, שהיא שייכת לרובד לשוני קדום יותר, והפתוב משתמש בה כסינונים. (ב) ביחזקאל פרק י' המלים גלגל, אופן מתחלפות זו בזו. גלגל היא קדומה וגם משמשת בלשון המאוחרת, ואילו אופן היא ארמית, ואינה מצויה בלשון חכמים.

(ג) בספרים ויקרא ובמדבר מופיעה המלה הין כשם למידת הלח, והיא שאובה ממצרית. בספרי מקרא האחרים המלה הארמית בת דוחקת את רגליה של הין (עזרא ז' כ"ב: בתין), והשם בת מופיע ביש' ה, י, ביחז' מה ובמל"ב ז. הפסוק בויקרא יט, לו: "מאוני צדק אבני צדק איפת צדק והין צדק יהיה לכם" לשונו ביחזקאל מה, י היא "מאוני צדק ואיפת צדק ונת צדק יהי לכם".

---

6. ועל כך ראה בהרחבה במאמרי "לבעיית הסינונימים במקרא" (בשולי משנתו הלשונית של ר' נפתלי הירץ ויזל) ב"מעלות", ביטאון ארגון המורים התיכוניים, חוברת א-ב (כב-כו), תשרי-כסלו תשפ"ו.

לבסוף, באשר למורכב ופשוט כאמת המידה למוקדם ומאוחר, אין דינן של צורות לשון פדינים של מכוונות ומחשבים אלקטרוניים. אין ספק שמונחיו של עורך "המליץ" צדרכובים (ארז), למשל, כגון: "פרש-עול" (parasol) או "אותות מבוא" לקונצרט⁷ מורכבים יותר משמשייה או מטרייה ומפרטיסים לקונצרט של ימינו.

---

7. ראה "פל פתבי אברהם אורי קובנר", הוצאת מחברות לספרות, תש"ז, עמ' 111.

ראובן מירקין

להשלמת הנמצא במילונים

(המשך)

בית מְרַקְחַת (תק"ע)

"כֵּלֵב דֵּל בֵּא בֵּית מְרַקְחַת / וּמְרַעֲבוֹן נִפְשׁוֹ מֵרְנוּחַ / וַיִּפֶּן כֹּה וְכֹה בְּלִי הַבֵּין מֵהַ קַחַת / וַיִּקַּח צָרֹר הַמּוֹר וְלֹא יָדַע אֵיךְ יִפְתַּח / וַיֹּאמֶר הָאֵחָ! הַפַּעַם תִּשָּׁבַע נַפְשִׁי הַשׁוֹקֵקָה / וַיִּרַח בּוֹ, וַיִּלֶּק בּוֹ – וּנְפִשׁוֹ רִיקָה!" ("המאסף" לחודש ניסן תק"ע, עמ' 108).

איני יודע, אם "בית מרקחת" במובאה שלפנינו הוראתו "בית ממכר תרופות" (אבן-שושן). "בית מרקחת" בהוראה זו מובא במילון "הפיס" של בן-יהודה משנת 1901, בערך מְרַקְחַת.

---

1. אני מודה למר אהרון גליק, שהעיר את תשומת לבי למובאה זו.